
УДК 330. 341.424: 339.9
JEL: B.41

М. І. З В Є Р Я К О В,
*доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України, ректор,*

А. В. Г Р И М А Л Ю К,
*кандидат економічних наук,
доцент кафедри загальної економічної теорії й економічної політики*

*Одеський національний економічний університет,
вул. Преображенська, 8, 65082, Одеса, Україна*

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ, ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА І ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

На основі категоріального аналізу світового досвіду показано історичну необхідність орієнтації розпочатих в Україні перетворень на створення суб'єкт-об'єктної моделі керованого розвитку, в межах якої держава свідомо використовує об'єктивні економічні закони капіталізму для розбудови продуктивних сил країни.

Ключові слова: економічна теорія; політична економія; державний капіталізм; керований розвиток; промисловий цикл; публічне управління; "неокласичний синтез"; економічний лібералізм.

Бібл. 30; табл. 1.

UDC 330. 341.424: 339.9
JEL: B.41

MYKHAILO ZVERYAKOV,
*Doctor of Econ. Sci., Professor,
Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Rector,*

ANDRII GRYMALYUK,
*Cand. of Econ. Sci.,
Associate Professor of the Department of General Economic Theory and Economic Policy*

*Odesa National Economic University
8, Preobrazhenska St., Odesa, 65082, Ukraine*

ECONOMIC THEORY, STATE POLICY AND PUBLIC ADMINISTRATION

Based on a categorical analysis of the world experience, the authors show the historical necessity to orient the transformations begun in Ukraine towards the creation of a subject-object model of driven development, within which the state consciously uses the objective economic laws of capitalism to develop the country's productive forces.

© Звєряков Михайло Іванович (Zveryakov Mykhailo), 2019; e-mail: rector@oneu.edu.ua;
© Грималюк Андрій Вікторович (Grymalyuk Andrii), 2019; e-mail: andreigrim01@gmail.com.

Keywords: economic theory; political economy; state capitalism; driven development; industrial cycle; public administration; “neoclassical synthesis”; economic liberalism.

References 30; Table 1.

Вітчизняна економічна наука не може стояти осторонь змін, які нині відбуваються в Україні. Вона покликана відповідально відгукнутися на результати президентських і парламентських виборів 2019 р., оскільки це не просто чергова зміна влади і навіть не просто зміна поколінь “політичного класу”. Ідеться про набагато важливіше: заявку на кардинальну зміну самої моделі управління країною, перехід від застарілої, сформованої в 1990-ті роки системи державного управління до незвіданої і ще незвіданої нової моделі, про яку поки що можна сказати тільки одне: на відміну від старої системи, вона повинна відповідати об’єктивним потребам розвитку України у XXI ст.

У цих умовах обов’язок економічної теорії – науково обґрунтувати і запропонувати молодій команді, повній ентузіазму, такі шляхи перетворення державного управління, які найбільшою мірою відповідали б об’єктивним потребам розвитку продуктивних сил країни. Зрозуміло, однієї окремо взятої статті для цього недостатньо. Тут потрібні колективні зусилля наукового співтовариства і, передусім, тієї його частини, яка безпосередньо пов’язана з економічною наукою. Але починати необхідно з фундаменту, з формування методологічної основи, яка за допомогою економічних категорій дозволить “уловити” і теоретично виразити всю гостроту даного історичного моменту.

Отже, **мета статті** – використовуючи понятійний апарат економічної теорії, науково визначити категоріальні контури такої моделі управління економікою, яка може стати ефективною альтернативою старій системі, що веде країну до зuboжіння й деградації.

Ідеологію економічного лібералізму, який лежить в основі сформованої в Україні моделі управління, відкинуто самою практикою. Протягом майже трьох десятиліть вітчизняна економічна політика базується на припущенні, що ринкові відносини здатні привести до ефективнішого розміщення й використання у виробництві ресурсів, і насамперед – людського капіталу, до розвитку науково-виробничого потенціалу, до технологічної модернізації та структурної перебудови економіки. “Основна течія” сучасної економічної думки – неокласика – й обіцяє саме такий ефект дії ринкових сил. Виникає запитання: якщо, відповідно до неокласичних уявлень, ринкові сили здатні автоматично забезпечити ефективне використання ресурсів, то чому людський капітал і науково-технічний потенціал України використовуються лише незначною мірою?

У цьому плані неоінституційний підхід показав себе набагато реалістичнішим, ніж неокласична методологія, і в першу чергу тому, що він урахує трансакційні витрати, тобто витрати обміну правами власності, які фактично ігнорує неокласика. Треба сказати, що трансакційний підхід дійсно відкриває певні можливості для дослідження історичного розвитку економіки. Трансакційні витрати, з одного боку, залежать від рівня інституційного розвитку даного суспільства, а з іншого – самі впливають на рівень поділу праці й технологічний розвиток економіки. Отже, з огляду на неоінституційний аналіз впливає, що рівень багатства даного суспільства, врешті-решт, визначається розвитком його інститутів.

Проте, відаючи належне техніці неоінституційного аналізу, водночас треба зазначити, що отримані з його допомогою остаточні висновки і практичні реко-

мендації для пострадянської економіки не можна визнати задовільними. По суті, неоінституційна теорія констатує, що в нашому економічному і технологічному відставанні, яке дедалі посилюється, винуватим є низький рівень інституційного розвитку пострадянського суспільства, і насамперед – украй низький рівень захисту та специфікації прав власності, поширеність опортуністичної поведінки тощо. Усе це підвищує рівень трансакційних витрат, що заважає ринковому механізму забезпечувати ефективне розміщення і використання ресурсів у виробництві.

Що ж робити? Спокійно, без поспіху вдосконалювати формальні інститути, чекати, коли слідом за формальними нормами поведінки зміняться на краще й неформальні норми, причому настільки, щоб не стримувати розбудову економіки. Головне – розвивати приватну власність, навчатися поважати, специфікувати й захищати права власності. Якщо права власності будуть належним чином специфіковані й захищені, розміщення ресурсів у виробництві покращиться у повній відповідності з теоремою Р. Коуза, і тоді самі собою, як помахом чарівної палички, відкриються нові обрії структурної перебудови і технологічної модернізації економіки. У цій вичікувальній позиції полягає сутність неоінституційного підходу до аналізу пострадянської економіки.

Однак не варто забувати, що Захід сторіччями йшов до сучасного рівня свого інституційного розвитку. Не враховувати цього – означає прирікати себе на дедалі відчутніше технологічне відставання не тільки від європейських, але й від азійських країн. На той час, коли ми, можливо, досягнемо необхідного рівня захисту і специфікації прав власності, технологічний розрив може стати вже практично незворотним. В умовах наростаючої у XXI ст. міжнародної конкуренції варто буде говорити про інтеграцію вже не в Європейський, а радше, в Африканський Союз.

Тим часом об'єктивна необхідність ринкових перетворень від самого початку визначалася нездатністю командно-адміністративної системи вирішити фундаментальне стратегічне завдання технологічної модернізації і структурної перебудови економіки. Ця об'єктивна необхідність технологічної модернізації й зумовила кінець радянської системи. Але і наступна ринкова трансформація не змогла вирішити це завдання. Головна проблема, яку були покликані розв'язати ринкові реформи, так і залишається, по суті, невирішеною.

Пошук адекватних відповідей на це стратегічне питання неминуче стикається з традиційною для економічної науки проблемою співвідношення між державним управлінням і ринковим саморегулюванням економіки. Вона послідовно проходить крізь усю історію економічної науки. Починаючи з меркантилізму та класичної школи, розвиток економічної думки виступає як боротьба між економічним лібералізмом і активним державним управлінням.

Як відомо, меркантилізм слугував обґрунтуванням активної протекціоністської політики держави. Класична ж школа, яка прийшла йому на зміну, навпаки, так само послідовно відстоювала принципи економічного лібералізму і свободи торгівлі. Потім у справу втрутилася неокласика, яка залишається “основною течією” економічної думки й донині. Неокласичний напрям продовжив розробляти висхідні до класичної школи принципи економічного лібералізму, спираючись на нову техніку аналізу, пов'язану з використанням граничних величин.

Однак панування неокласичного лібералізму ніколи не було ні безроздільним, ні безперервним. Практично одночасно з неокласикою наприкінці XIX ст. сформувався інституційний напрям, який послідовно виступає проти економічного лібералізму. Однак сильнішого удару по класичних позиціях завдав Дж. Кейнс,

який теоретично висловив досвід Великої депресії. На кілька десятиліть неокласика “вийшла з моди” і стала повільно оживати завдяки “неокласичному синтезу”, тобто своєму вимушеному союзу з кейнсіанством. Так тривало аж до початку неоліберальної хвилі, яка охопила економічну теорію в 1970–1980-ті роки і триває дотепер. Незважаючи на те, що вона винесла на поверхню цілу низку нових течій економічної думки, неокласика, як і раніше, залишається головною цитаделлю економічного лібералізму.

Навіть такий гранично стислий екскурс в історію боротьби двох протилежних підходів дозволяє вловити своєрідний “цикл” у розвитку економічної теорії, пов’язаний з повторюваною зміною протилежних підходів до публічного управління економікою, причому періоди цього “вічного повернення” поступово стискаються. Меркантилізм панував кілька століть, класичний лібералізм – приблизно одне сторіччя, кейнсіанство – близько 40 років, неоліберальна хвиля теж триває вже 40 років.

Отже, бачимо, що боротьба між протилежними підходами до публічного управління економікою пронизує весь хід розвитку економічної думки протягом багатьох сторіч. У цьому зв’язку закономірно виникає запитання: на якій сходинці розгортання такого своєрідного історичного циклу перебуває сучасна епоха? Для України відповідь на це непросте запитання є принципово важливою з огляду на вибір моделі управління економікою, яка б найбільшою мірою відповідала потребам сучасного розвитку.

Питанням публічного управління і ринкового саморегулювання економіки присвячено велику кількість наукової та навчальної літератури, яка охоплює широке коло як теоретичних, так і практичних аспектів даних проблем. Проте під впливом неокласичного напрямку центральне місце в ній нерідко посідає формування суто умовних, позаісторичних, моделей ринкових відносин, які претендують на універсальний характер для всіх часів і народів. У результаті аналіз закономірностей історичної еволюції публічного управління і ринкового саморегулювання фактично виводиться за межі економічної теорії. Ця обставина не може не перешкоджати науковому обґрунтуванню тієї моделі управління, яка нині є об’єктивно необхідною для сталого розвитку національної економіки.

Тому найважливішим науковим завданням статті є спроба зрозуміти внутрішньо закономірний характер історичних змін, пов’язаних з еволюцією публічного управління економікою, і окреслити методологічні підходи до їх категоріального відображення в економічній теорії. Пошук таких методологічних підходів спирається, насамперед, на принцип історизму в аналізі економіки, згідно з яким об’єктивні економічні закони і відповідні їм принципи державної політики є значною мірою специфічними для кожної історичної епохи.

Публічне управління і предмет економічної теорії

Слід нагадати, що з самого початку економічна теорія відокремилася від безлічі всіляких рекомендацій щодо ведення господарства як наука про економічну політику держави, про господарювання на рівні нації в цілому. Її предметом стало державне управління економікою в чистому вигляді. Цей предмет відобразився в самій назві – “політична економія”, яку економічна теорія дістала завдяки французькому меркантилісту А. Монкретьєну. Меркантилізм, по суті, являв собою першу теоретично обґрунтовану концепцію державного управління економікою. Ця доктрина визначала економічну політику європейських держав у

XVI–XVIII ст., але в другій половині XVIII ст. меркантилізм став зазнавати дедалі гострішої критики.

Критика меркантилізму відповідала ідеям класичної політичної економії. Головна ідея класичної школи – економічний лібералізм, тобто зведення до мінімуму державного втручання в економіку. Економічний лібералізм виходить з того, що ринок усе робить сам, стихійно, і немає потреби в активному управлінні з боку держави. А. Сміт писав, що держава повинна обмежуватися роллю “нічного охоронця”, тобто оберігати приватну власність.

Відповідно відбулися кардинальні зміни і в предметі економічної теорії. Якщо предметом політичної економії меркантилізму було державне управління економікою в чистому вигляді, то класична школа своїм головним предметом зробила об’єктивні економічні закони. Незважаючи на цю зміну предмета, вона зберегла за собою назву політичної економії.

Класична політична економія всю увагу зосередила на об’єктивних законах функціонування і розвитку економіки, але поза сферою її інтересів фактично опинились об’єктивні закони історичного розвитку і переходу однієї економічної системи в іншу. К. Маркс по-своєму вирішив цю проблему, розглянувши наявну економічну систему крізь підготовку умов для переходу до нової системи. У цьому він спирався на гегелівську методологію, пронизану духом історизму і тому найбільш адекватну аналізу трансформаційних процесів, у ході яких у надрах наявної економічної системи об’єктивно виникають передумови нового способу виробництва. Застосування принципу історизму в економічній теорії виявилось надзвичайно плідним, що дозволило розкрити глибоко історичний характер виробничих відносин та іманентних їм економічних законів.

Однак політичний бік економічної теорії К. Маркса набув специфічного революційного відтінку, і цей радикалізм, зрозуміло, не сприяв розробці теоретичних основ проведення тієї чи іншої державної політики в межах збереження капіталістичного способу виробництва. Отже, ідеологічна складова відвернула К. Маркса від теорії економічної політики. Тому питанням поточного публічного управління в “Капіталі” приділено в цілому менше уваги, ніж у творах А. Сміта, Д. Рікардо та інших представників класичної школи*.

З класичної школи виріс і прямо протилежний марксизму неокласичний напрям. Неокласика почала з того, що викоренила слово “політична” з назви економічної теорії. Утім, у XX ст. ситуація різко змінилася. Монополістичне панування великих корпорацій підірвало стихійний механізм ринкового саморегулювання, і це викликало об’єктивну необхідність посилити державне втручання в економіку. Найбільш яскраво ця необхідність проявилася в роки Великої депресії, відповіддю на яку стала кейнсіанська модель державного регулювання ринкової економіки. Неокласиці вдалося зовні елегантно асимілювати цю теорію державного регулювання, породжену “кейнсіанською революцією”, інтерпретували її як окремих випадок більш загальної рівноважної моделі (специфіка цього окремого випадку пояснювалася, насамперед, “твердістю” заробітної плати і цін). Завдяки цій логічній асиміляції з’явилася можливість з’єднати неокласичну мікроекономіку і кейнсіанську макроекономіку за допомогою “неокласичного синтезу”. Отже, “економікс”, включивши в себе кейнсіанську теорію державного регу-

* Наприклад, метою головної праці Д. Рікардо “Початок політичної економії й оподаткування”, яка визначає всю її логіку і структуру, стало, як відомо, обґрунтування ліберальної економічної політики, що припускає скасування “хлібних законів”.

лювання, фактично знову перетворився за своїм змістом на політичну економію, хоча й не повернувши собі при цьому колишньої назви [1, pp. 56–63].

Однак багато методологічних проблем такого зовні величного “неокласичного синтезу” залишилися невирішеними, і в результаті він зазнав гострої критики з обох боків. Так, посткейнсіанці вказували, що найважливішою методологічною умовою автентичної моделі Дж. Кейнса насправді є не тільки “твердість” цін і заробітної плати, але й повніше врахування фактора невизначеності. Насамперед, це стосується невизначеності довгострокових очікувань підприємців, яка істотно стримує інвестиції в основний капітал. Саме через цей гальмівний вплив невизначеності приватні інвестиції стають, на думку Дж. Кейнса, найбільш нестійким елементом сукупного попиту, який “розгойдує” всю ринкову систему і викликає необхідність її державного регулювання. Крім того, вся кейнсіанська теорія переваги ліквідності та грошового ринку базується на врахуванні фактора невизначеності [2, pp. 153–161]. Отже, останнє є вихідною методологічною умовою кейнсіанської моделі державного регулювання ринкової економіки. Тому посткейнсіанці мали всі підстави виступати із справедливою критикою як неокейнсіанства, так і “неокласичного синтезу”, насамперед, за ігнорування ними фактора невизначеності.

Що стосується “неокласичного синтезу”, то фактор невизначеності дійсно заважає логічно і послідовно інтегрувати кейнсіанську теорію в неокласичну модель, оскільки остання виходить з прямо протилежної методологічної передумови, пов’язаної з повною раціональністю економічних суб’єктів. Тому неокласика намагається, не виходячи за межі своєї методології, по можливості пом’якшити постулат повної раціональності. Для цього вона розробляє так звані моделі “економічного вибору в умовах невизначеності”, у яких інформація розглядається як такий самий рідкісний ресурс, як й інші фактори виробництва [3, с. 97–105]. Ці проблеми досліджують так звана “економічна теорія інформації”, або “теорія пошуку”, розроблювана в межах неокласичного напряму, починаючи з Дж. Стіглера [4], а також теорія “асиметрії інформації” Дж. Акерлофа [5]. Крім того, інтенсивно розвивається неокардиналістська теорія очікуваної корисності.

Проте вся ця велика неокласична література залишає стійке враження свідомої підміни понять: справжня, невимірنا невизначеність, з якої виходив Дж. Кейнс, непомітно підмінюється в ній ризиком, вимірюваним за допомогою математичних очікувань. Як відомо, розмежування ризику і невизначеності (що веде своє походження ще з І. Тюнена) найбільш послідовно провів американський економіст Ф. Найт, який виходив з того, що в економіці вирішальну роль відіграє саме невимірна невизначеність, а вимірний ризик зустрічається досить рідко [6, с. 231–235]. Однак неокласика наполегливо продовжує оминати проблему справжньої, невимірної невизначеності, підмінюючи її ризиком, який легко піддається виміру завдяки врахуванню розподілу ймовірності різних результатів, і це дозволяє неокласичній мікроекономіці включати альтернативні витрати його страхування до загальної суми повних витрат.

Слабкість такого підходу полягає в тому, що неокласика намагається вирішити логічну суперечність між невизначеністю і повною раціональністю шляхом не послаблення, а навпаки, прихованого посилення припущення щодо раціональності економічного суб’єкта. Застосований при цьому неокласикою метод дістав назву “обволікання”. Він складається із застосування звичайної неокласичної техніки рівноважного аналізу, заснованої на порівнянні граничного доходу і

граничних витрат, для розв'язання проблеми неповноти знань. На жаль, цей спосіб не витримує критики. Справа в тому, що “теорія пошуку” лише формально вирішує проблему невизначеності, точніше, створює видимість її розв'язання, а по суті тільки заганняє її вглиб. Адже людина заздалегідь не знає розмірів майбутніх загальної та граничної вигод, одержуваних завдяки використанню інформації, і тих загальних і граничних витрат, які для цього будуть потрібні. Щоб їх обчислити, треба спочатку провести ще складнішу процедуру пошуку на крок раніше вихідної. Тим самим проблема інформації відтворюватиметься нескінченно, розширюючись, ускладнюючись і в результаті так і залишаючись невирішеною. Припустити, що економічний суб'єкт здатний на якомусь із цих більш високих і тому більш складних етапів вирішити проблему оптимізації без залучення чергової порції додаткової інформації – значить, приписувати йому таку гіперраціональність, яка б легко дозволила без будь-яких витрат на пошук виконати відносно просте вихідне завдання оптимізації. У цьому випадку пошук узагалі втрачає зміст і стає фактично непотрібним. Отже, насправді повноцінне врахування фактора невизначеності неможливо поєднати з неокласичним постулатом повної раціональності економічних суб'єктів.

Не дивно, що так звані “нові класики” піддають “неокласичний синтез” не менш гострій критиці, ніж посткейнсіанці, хоча і з іншого, прямо протилежного боку. Вони теж справедливо вказують, що мікро- і макроекономіка фактично виходять з протилежних, не сумісних один з одним методологічних принципів, і по суті допускають такі типи раціональності економічних суб'єктів, які суперечать один одному [7]. Мікроекономіка змушена приписувати суб'єкту повну раціональність, оскільки інакше під сумнівом опиниться його знання граничних величин, які, як відомо, взагалі не піддаються виміру на практиці та не охоплюються бухгалтерським обліком. Навпаки, у макроекономіці ті самі економічні суб'єкти раптово втрачають повну раціональність і починають діяти за прямо протилежними принципами. Навіть інтегрована в “неокласичний синтез” макроекономіка не може заперечувати того, що суб'єкти приймають рішення в умовах справжньої невизначеності, оскільки сам Дж. Кейнс однозначно відкидав знання економічним суб'єктом ймовірностей різних результатів. Єдине, що може макроекономіка, – оминати дану проблему, роблячи вигляд, що не помічає її.

Проте, на думку “нових класиків”, її треба не оминати, а вирішувати, причому кардинально. Так, Р. Лукас намагався зробити це за допомогою своєї теорії раціональних очікувань, яка підпорядковує гіпотетичну поведінку макроекономічних суб'єктів тим самим принципам повної раціональності, що й мікроекономічну поведінку [8, pp. 78–97].

Така подвійна критика висвітлює логічну вразливість, яка ховається за зовнішньою величчю “неокласичного синтезу”, перетворюючи його на “колоса на глиняних ногах”. Утім, навіть така внутрішньо суперечлива, “шита білими нитками” інтеграція теорії державного регулювання дозволила неокласиці зберегти за собою роль “мейнстріму” економічної теорії, відтіснивши на другий план інші напрями економічної думки, включаючи політичну економію. І треба сказати, що остання частково сама винувата в тому, що поступилася своїми позиціями неокласиці. Як це ні парадоксально, але політична економія нині перебуває ще далі від вирішення проблеми інтеграції у свій предмет теоретичних основ державної політики і публічного управління, ніж “економікс”. Щоб повернути втрачені позиції, вона повинна запропонувати методологію свого власного, тобто політико-

економічного, синтезу, здатного поєднати аналіз об'єктивних економічних законів і публічного управління економікою.

Статика і динаміка економічної системи

Відсутність у даний час категоріально розробленого “політико-економічного синтезу” різко послаблює наукові позиції політичної економії перед лицем “неокласичного синтезу”, який, незважаючи на всю свою внутрішню суперечливість, все-таки є існуючим фактом. Тому закономірно виникає запитання: чому б сучасній політичній економії не спробувати категоріально інтегрувати у свій предмет, поряд з об'єктивними економічними відносинами, і теорію економічної політики та публічного управління, тим більше, що це цілком відповідає її назві?

Проте таке радикальне розширення предмета політичної економії не є таким простим, як це може здатися на перший погляд, оскільки політико-економічний підхід до розгляду публічного управління аж ніяк не є однозначним. Він багато в чому зумовлений тим, на яку сторону економічної системи безпосередньо спрямовано аналіз у даному конкретному випадку, тобто залежить від того, що є безпосереднім предметом політико-економічного аналізу – її структурні або динамічні залежності. Наприклад, при статичному аналізі зрілого стану економічної системи вперед традиційно висувається структурна залежність (об'єктивно досягнутий рівень розвитку продуктивних сил – виробничі відносини – публічне управління), а динамічна – відходить на другий план. При розгляді трансформаційного процесу на передньому плані, навпаки, опиняється динамічна залежність, яка може розгортатися в прямо протилежному напрямі – від публічного управління до свідомого використання об'єктивних економічних законів з метою розвитку продуктивних сил.

Цю динамічну залежність не варто розуміти спрощено. Вона припускає, насамперед, створення таких інституційних форм господарювання, які б дозволили державі свідомо використовувати іманентні виробничим відносинам економічні закони для розвитку продуктивних сил. Проте це жодним чином не може означати безпосереднього впливу державної влади та інших вольових, політико-правових факторів на виробничі відносини. Такий вольовий вплив на виробничі відносини неможливий в принципі, оскільки ці відносини мають об'єктивний характер і визначаються, врешті-решт, не суспільним вибором, а рівнем і характером розвитку продуктивних сил даного суспільства. Вольові фактори можуть безпосередньо впливати тільки на ті конкретно-емпіричні форми господарювання, за допомогою яких на практиці діють іманентні даним виробничим відносинам об'єктивні економічні закони. Отже, публічне управління, яким би ефективним воно не було, може впливати тільки на зовнішні господарські форми прояву виробничих відносин та іманентних їм об'єктивних економічних законів, але при цьому не здатне безпосередньо діяти на самі виробничі відносини, які є матеріальними за свою природою.

Це не означає, утім, що інституційні форми господарювання є несуттєвими. Насамперед, вони визначають конкретні способи діяння економічних законів, і від них багато в чому залежить, наприклад, питання, чи має дія цих об'єктивних законів стихійний або свідомо керований характер. Інакше кажучи, чи діють вони наосліп, за спиною господарюючих суб'єктів, які тим самим перетворюються на агентів відчужених від них виробничих відносин, чи завдяки відповідним формам господарювання суспільство здатне свідомо використовувати об'єктивні еко-

номічні закони для розвитку своїх продуктивних сил. В останньому випадку в економіці складається суб'єкт-об'єктна модель керованого розвитку, протилежна за своєю природою тій об'єкт-суб'єктній моделі, яка є характерною для стихійного розвитку економіки.

Оскільки при цьому йдеться фактично про використання державою економічних законів капіталізму, модель керованого розвитку в даних історичних умовах за своєю сутністю є тотожною державному капіталізму. Отже, суб'єкт-об'єктну спрямованість розглянутої динамічної залежності варто розуміти не як вольовий вплив державної влади на виробничі відносини (який у принципі неможливий через матеріальність виробничих відносин і об'єктивний характер іманентних їм економічних законів), а як опосередковане відповідними формами господарювання свідоме використання суспільством цих об'єктивних економічних законів для розвитку продуктивних сил у межах політико-економічної моделі державного капіталізму.

Виокремлення структурного і генетичного аспектів економічної системи, послідовне розмежування на цій основі статичних і динамічних залежностей є однією з наукових традицій Одеської школи економічної думки. До статичних залежностей, що характеризують сформовану на кожний даний момент внутрішню структуру економічної системи, відноситься, насамперед, залежність виробничих відносин від продуктивних сил. Завдяки цьому виробничі відносини набувають свого матеріального, об'єктивного характеру, утворюючи економічний базис суспільства, над яким височить політико-правова надбудова, що включає публічне управління.

Таким чином, в економічній системі структурна залежність характеризується в цілому об'єкт-суб'єктною спрямованістю, яка веде від продуктивних сил до виробничих відносин і далі – до публічного управління. Відкриття цієї об'єкт-суб'єктної залежності стало вихідним пунктом наукового пізнання суспільства та його розвитку. Вона дає наче моментальну фотографію або рентгенівський знімок економічної системи, що розкриває її внутрішню структуру на кожному даному шаблі історичного розвитку.

Разом з тим в економічній системі були виявлені залежності й іншого, динамічного порядку, які характеризуються зустрічною, прямо протилежною спрямованістю, що веде від виробничих відносин до продуктивних сил суспільства. Йдеться, насамперед, про активний вплив капіталістичних виробничих відносин на розвиток індустріальних продуктивних сил у напрямі від простої капіталістичної кооперації та мануфактури і до великого машинного виробництва. Ці залежності утворюють динамічну сторону об'єктивного економічного закону відповідності виробничих відносин рівню і характеру розвитку продуктивних сил, механізм дії якого, як відомо, включає не тільки прями, але й зворотні зв'язки між продуктивними силами і виробничими відносинами.

Докладно розроблено в літературі й категоріальні положення про активний вплив публічного управління на економіку. Більше того, об'єктивний процес посилення у ХХ ст. економічної ролі держави включив до порядку денного економічної теорії питання про співвідношення активного публічного управління і економічного базису суспільства. У цьому зв'язку в науковій літературі виникла тривала дискусія про те, чи треба розглядати це публічне управління в контексті зворотного активного впливу надбудови на базис, чи йдеться про те, що держава тією мірою, якою вона втручається в економіку, об'єктивно виходить за межі над-

будови і стає елементом економічного базису суспільства. Таким чином, у цілому в економічній науці давно відомі, широко обговорюються й досить повно розроблені на емпіричному і категоріальному рівнях положення про зворотний активний вплив публічного управління на форми господарювання, а останніх – на розвиток продуктивних сил суспільства.

Разом з тим в економічній літературі ця концепція зазнала гострої критики за нібито властивий їй економічний і технологічний детермінізм. Вважаємо, що найбільш переконливу відповідь на цю критику можна дати, спираючись на методологію розмежування генезису і структури або статичної і динамічної економічної системи, розроблену Одеською школою економічної думки, і насамперед А.К. Покританом.

За такого підходу об'єкт-суб'єктна залежність (продуктивні сили – економічні відносини – публічне управління) виступає як статика соціально-економічної системи, що розкриває її внутрішню структуру на даний момент розгортання історичного процесу. Водночас протилежна за своєю спрямованістю суб'єкт-об'єктна залежність, що означає свідоме використання суспільством об'єктивних економічних законів для розвитку продуктивних сил (опосередковане відповідними інституційними формами господарювання), характеризує передусім динаміку системи, тобто сам процес економічного розвитку суспільства.

Тим самим у разі послідовного розмежування статичної і динамічної економічної системи все логічно стає на свої місця, і підстави для критичних обвинувачень у детермінізмі повністю зникають. За такого підходу публічне управління та інші суб'єктивні фактори виступають вихідним пунктом динамічної залежності, що активно впливає на зовнішні конкретно-емпіричні форми прояву об'єктивних економічних законів і через них – на розвиток продуктивних сил.

Проблема полягає в тому, що економічна теорія не завжди схильна методологічно розмежовувати структуру і генезис економічної системи так послідовно, як це робив А.К. Покритан. Тому методологічно важливо чітко відокремлювати статичні й динамічні залежності економічної системи. Крім того, для теоретичного аналізу сучасного розвитку важливими є також й інші традиційні для Одеської школи економіки послідовні категоріальні розмежування, такі, наприклад, як розмежування правової форми і економічної сутності власності; формальної та реальної сторін трансформаційних процесів; продуктивних сил простого процесу праці та продуктивних сил суспільства; господарського механізму й об'єктивного механізму господарювання; та ін.

При аналізі сучасних економічних процесів важливо також послідовно враховувати відчужений характер панівних виробничих відносин. На відміну від вільного суб'єкт-суб'єктного спілкування, іманентного творчій діяльності, товарно-капіталістичні виробничі відносини людей виступають як відчужена від них і панівна над ними об'єктивна економічна сила, що підкорює їх собі та перетворює із суб'єктів на своїх агентів. Проте, завдяки публічному управлінню і відповідним інституційним формам господарювання, суспільство в принципі може свідомо використовувати іманентні даним виробничим відносинам об'єктивні економічні закони.

При цьому таке суспільство виступає як колективний суб'єкт-об'єкт, який діалектично “вбирає” в себе матеріальність виробничих відносин і свідомо використовує іманентні їм об'єктивні економічні закони. Найбільш яскравим прикла-

дом такого колективного суб'єкт-об'єкта, що свідомо використовує економічні закони капіталізму для розвитку продуктивних сил, є сучасний Китай.

У свою чергу, радянський досвід наочно показав, що, навіть виступаючи єдиним історичним суб'єктом, суспільство не може вольовим шляхом саме свідомо створити нову систему виробничих відносин, оскільки ці відносини за своєю природою є матеріальними і мають об'єктивний характер, тобто в принципі не залежать від волі та бажання людей.

Саме в цій матеріальності виробничих відносин полягають глибинні джерела провалу радянського експерименту.

Цей негативний результат показує ту мету, на яку не може і не повинен замаршуватись історичний суб'єкт. Однак він залишає відкритим інший, позитивний бік проблеми, не відповідаючи на запитання: що все-таки може дозволити собі суспільство, виступаючи в ролі єдиного колективного суб'єкта, що воно об'єктивно здатне зробити для розвитку своїх продуктивних сил?

Відповідь на нього дає як соціальна держава європейського типу (представлена шведською, німецькою та іншими політико-економічними моделями), так і сучасний азійський, і насамперед – китайський, досвід.

Треба сказати, що емпіричну сторону “китайського економічного дива” досить добре вивчено. Цьому присвячена багато наукових праць. Проте, незважаючи на всю свою безсумнівну емпіричну ґрунтовність, з точки зору економічної теорії ці дослідження важко назвати в повному сенсі фундаментальними.

Справа в тому, що в них практично повністю відсутній категоріальний аналіз тих надзвичайно цікавих політико-економічних процесів, які відбуваються в китайському суспільстві протягом останніх десятиліть і мають, на нашу думку, всесвітньо-історичне значення. І, хоча знайти адекватну методологію такого фундаментального теоретичного дослідження дуже непросто, Одеській школі економічної думки є, що запропонувати у цьому зв'язку.

Візьмемо, наприклад, розмежування А.К. Покританом продуктивних сил простого процесу праці та продуктивних сил суспільства, послідовно застосовуване як один з найважливіших інструментів категоріального аналізу. У даному конкретному випадку йдеться про те, що товарно-капіталістичні відносини, повністю зберігаючи свою матеріальність і залишаючись виробничими відносинами, разом з тим можуть виступати в ролі продуктивних сил суспільства.

Це відбувається, наприклад, тоді, коли іманентні їм об'єктивні економічні закони свідомо використовуються суспільством для розвитку продуктивних сил простого процесу праці, які включають людей і засоби виробництва.

Тоді, завдяки активному публічному управлінню й адекватним формам господарювання, суспільство, виступаючи як єдиний історичний суб'єкт, дістає можливість свідомо використовувати за суб'єкт-об'єктивним принципом об'єктивні економічні закони капіталізму, подібно до того, як індивідуальний суб'єкт може доцільно використовувати різні машини, механізми та інші технічні засоби виробництва в простому процесі праці.

Сучасний Китай являє собою найбільш масштабний і конкретно-емпіричний приклад застосування цього суб'єкт-об'єктивного принципу на практиці.

Як відомо, матеріальність виробничих відносин і об'єктивний характер економічних законів визначаються їх залежністю від досягнутого даним суспільством

рівня і характеру його продуктивних сил. Люди не можуть довільно вибирати за своїм бажанням виробничі відносини, адже останні визначаються не їхньою волею, а досягнутим на даний момент рівнем розвитку продуктивних сил.

Яким би консолідованим не виступало суспільство як єдиний вольовий суб'єкт, воно не може просто взяти і перестрибнути через цю об'єктивну залежність виробничих відносин від продуктивних сил, не викликавши небезпечних для себе наслідків (як це показав невдалий радянський експеримент і китайський досвід часів Мао Цзедуна).

Якими ж є об'єктивні межі можливостей суспільства як такого консолідованого суб'єкта історії? Китайський досвід останніх десятиліть найбільш наочно продемонстрував відповідь на це запитання. Він показав, що суспільство все-таки щось може. Виступаючи єдиним історичним суб'єктом, воно з успіхом може використовувати іманентні капіталістичним відносинам об'єктивні економічні закони з метою розвитку своїх продуктивних сил, тим самим фактично перетворюючи ці виробничі відносини на свої продуктивні сили, на продуктивні сили суспільства, свідомо залучувані для розвитку продуктивних сил простого процесу праці.

Однак свідоме використання об'єктивних економічних законів може бути успішним тільки тоді, коли дані виробничі відносини відповідають досягнутому рівню розвитку продуктивних сил. Ця статична об'єктивна залежність є необхідною умовою динамічного суб'єкт-об'єктного відношення, за якого суспільство за допомогою тих чи інших інституційних форм господарювання свідомо використовує для свого розвитку об'єктивні економічні закони.

У цьому пункті проявляється єдність статичної і динамічної економічної системи. Але разом з тим це єдність протилежностей, оскільки об'єкт-суб'єктна спрямованість статичної залежності (продуктивні сили – економічні відносини – публічне управління) є протилежною суб'єкт-об'єктній послідовності, яка характеризує динамічну сторону політико-економічної системи і розгортається в іншому напрямі. Він веде від публічного управління через інституційні форми господарювання, що опосередковують дію об'єктивних економічних законів, до розвитку продуктивних сил країни.

У Китаї економічна політика стає органічною частиною самої системи, що виступає як єдина політико-економічна система, і саме це багато в чому надає їй того безпрецедентного динамізму, який не перестає вражати людей у XXI ст. У такій системі кардинально змінюється сам механізм дії загальноекономічного закону відповідності виробничих відносин рівню і характеру розвитку продуктивних сил. У новому господарському механізмі встановлення і підтримання цієї відповідності вже значною мірою свідомо опосередковуються суспільством в цілому, яке виступає як сукупний історичний суб'єкт.

Тим самим у новому механізмі суспільного розвитку радикально змінюється місце економічної політики та економічної теорії.

Таким чином, взята в єдності своєї статичної і динамічної суб'єкт-об'єктна модель керованого розвитку виступає як єдність протилежних за своєю спрямованістю структурних і динамічних залежностей.

Китайський досвід демонструє, що така єдність системи досягається, коли вихідним пунктом динамічних залежностей стає публічне управління, яке активно впливає за допомогою відповідних інституційних форм господарювання на ха-

рактер дії об'єктивних економічних законів і тим самим опосередковано – на розвиток продуктивних сил.

За таких умов суб'єкт-об'єктна залежність між усіма структурними рівнями політико-економічної системи (включаючи публічне управління; конкретні форми господарювання; об'єктивні економічні закони, іманентні історично визначеним виробничим відносинам; і, нарешті, розвиток продуктивних сил) є прямою протилежною об'єкт-суб'єктній спрямованості, характерної для статичної залежності. Саме такої дзеркальної симетрії двох протилежних сторін політико-економічної системи досягнуто в Китаї.

Керована ринкова трансформація

Даний методологічний підхід відкриває нові можливості для порівняльного аналізу різних моделей економічного розвитку. Передусім ідеться про зіставлення сучасної трансформації китайської економіки з класичною моделлю індустріалізації англійського типу.

Як відомо, політика держави відіграла істотну роль у процесі первинного нагромадження капіталу і становлення англійського промислового капіталізму. Проте це, звичайно, аж ніяк не означає, що держава свідомо і цілеспрямовано управляла процесом індустріалізації англійської економіки. Більше того, спочатку вона, скоріше, гальмувала розвиток промислового капіталу*.

У цілому в класичній моделі стихійної індустріалізації англійського типу суб'єктивний фактор, пов'язаний з публічним управлінням, “провисав” і відходив на другий план порівняно з потужним спонтанним впливом на технологічну структуру виробництва нових економічних відносин. Вихідним пунктом динамічної залежності у цей період об'єктивно виступали капіталістичні виробничі відносини, а не публічне управління. Нові виробничі відносини самі стихійно, без активного державного управління стали головною рушійною силою того промислового перевороту кінця XVIII – початку XIX ст., який створив адекватний технологічний базис капіталізму. Таке “провисання” суб'єктивного фактора означало відсутність у той час дзеркальної симетрії об'єкт-суб'єктних і суб'єкт-об'єктних залежностей, що утворюють статичну і динамічну сторони економічної системи.

Дана симетрія спостерігалася в радянському суспільстві в часи НЕПу, коли держава досить успішно використовувала об'єктивні економічні закони, іманентні товарно-капіталістичним відносинам, для відновлення зруйнованого народного господарства. Але китайський досвід пішов далі. На відміну від радянського НЕПу, “китайське економічне диво” охопило не тільки відбудовний, але й так званий реконструктивний період, коли головним джерелом зростання стає вже не використання наявних виробничих потужностей, а створення нових промислових

* Ідеться, насамперед, про ті горезвісні “хлібні закони”, які, як показав Д. Рікардо, завдяки високим цінам на хліб штучно завищували частку земельної ренти і, відповідно, відносно зменшували частку промислового прибутку в національному доході. Весь пафос і залізена логіка головної праці Д. Рікардо і спрямовані саме проти такої державної політики, що гальмувала процес індустріалізації англійської економіки. Уже тому не можна сказати, що публічне управління в цей період однозначно передбачало стимулювання промислового розвитку. Те саме стосується і Банківського акту Р. Піля (1844 р.), який відповідав інтересам, швидше, банківського, ніж промислового капіталу, оскільки дозволяв комерційним банкам підтримувати високі процентні ставки. К. Поланьї взагалі вважав, що публічне управління в Англії, з урахуванням можливих соціально-політичних наслідків, у цілому свідомо гальмувало процес індустріалізації, щоб зробити його більш плавним і не допустити такого революційного вибуху, як у Франції [9, с. 175–189].

підприємств. Якщо радянський досвід НЕПу виявився обмеженим вузькими історичними рамками відбудовного періоду, то “китайське диво” у нових історичних умовах розкрило приголомшливі можливості використання суб’єкт-об’єктної моделі керованого розвитку для кардинальної перебудови технологічної структури виробництва. Отже, сучасну китайську економіку можна розглядати як таку модель державного капіталізму, яка, на відміну від свого радянського “попередника” часів НЕПу, зуміла вийти далеко за межі відновлення зруйнованої господарської системи і свідомо використовувати об’єктивні економічні закони капіталізму з метою технологічної модернізації та структурної перебудови національної економіки.

У цьому сенсі державний капіталізм об’єктивно означає для сучасної України апробовану світовим досвідом, і насамперед – китайським, таку перехідну економічну форму, що довела на практиці свою адекватність умовам трансформації командної системи в ринкову економіку (варто враховувати, що маоїстський варіант цієї вихідної системи в Китаї був ще більш далеким від ринку, ніж радянська економіка). Державний капіталізм успішно вирішив непросте завдання поєднання регуляторних механізмів держави з перевагами конкурентно-ринкового механізму. Вони змогли стати найважливішими елементами нової моделі управління. Така *державно-капіталістична* модель (а в іншій редакції – “змішана економіка”) має продуктивну історичну перспективу завдяки своїй варіативності й мінливості. Природа такої державно-капіталістичної економіки полягає в тому, що вона виступає як *перехідна форма* між різними полюсами господарського устрою – планом і ринком. Форми поєднання цих різних за своєю природою елементів у моделі державного капіталізму можуть бути нескінченно різноманітними, сполучатися в різних пропорціях і комбінаціях. Об’єднання ринкових сил і приватної власності з регуляторними силами держави в єдину модель керованого розвитку здатне за сприятливих умов додати державному капіталізму потужного заряду історичного динамізму. Такий синтез протилежностей може стати найважливішим джерелом розвитку країни на шляху технологічної модернізації та структурної перебудови національної економіки.

Необхідність використання в Україні цієї моделі на сучасному етапі розвитку визначається такими обставинами. По-перше, історично українській моделі капіталізму передувала не система господарювання з приватними власниками, а індустріально розвинута країна з високомонополізованою економікою, яка могла функціонувати тільки в плановій системі господарювання. Тому використання для такої високомонополізованої індустріальної системи (за відсутності розвинутої фінансової та банківської інфраструктури) державно-капіталістичної моделі в період формування ринкових інститутів є найбільш прийнятним варіантом перехідної економічної форми. Оскільки процес переформатування складової матеріально-речовинної та фінансової структур відповідно до вимог конкурентно-ринкового механізму вимагає певного тимчасового періоду, то для адаптації господарської моделі до ринкових умов функціонування модель державного капіталізму є об’єктивно необхідною. Завершенням формування такої моделі має стати початок стійкого економічного зростання на основі запуску відтворювального механізму промислового циклу.

По-друге, нова технологічна революція приводить до докорінних змін у системі продуктивних сил і передбачає розробку довгострокових цілей в інноваційно-технологічній сфері, успішна реалізація яких без активної участі держа-

ви, як показує досвід, є практично неможливою [10, с. 53–57; 11; 12, pp. 25–27]. Ринок з його орієнтацією переважно на поточні результати не може вирішувати такі масштабні й довгострокові завдання.

Варто зазначити, що в науковій літературі глибинні зміни в техніці й технології, що відбуваються нині у світовому господарстві, нерідко зводяться до популярного гасла про прийдешню “цифрову економіку” [13, pp. 67–68]. При цьому не завжди повною мірою враховується, що сама по собі “цифрова технологія” може стати просто приводом для розмов про чергову “інноваційну модель”, мало придатну для реального розвитку країни, якщо вона не розглядається конкретно, в обов’язковому предметному зв’язку, з дійсними можливостями її ефективного застосування і очікуваним впливом на ту чи іншу сферу і на всю економічну систему в цілому.

Цифрові технології дійсно необхідні як основа входження у новий етап індустріалізації через перехід до нової системи продуктивних сил, які, у свою чергу, визначають напрям змін в економічних відносинах. Об’єктивна необхідність такого переходу і створює потребу в програмі *нової індустріалізації*, що є способом радикального оновлення продуктивних сил в умовах розгортання нової технологічної революції. При цьому впровадження цифрових технологій у сфері управління перетворює прогнозування виробничих і соціальних процесів на найважливіший елемент адекватної організації сучасного конкурентного виробництва [14, с. 9–12; 15, pp. 23–27].

Отже, сучасна версія державного капіталізму дозволяє використовувати ринкові відносини з активною участю держави в регулюванні господарської системи, у якій стимулюється приватна форма бізнесу при виконанні загальнонаціональних цілей. Як відомо, у радянській економіці використання такої моделі обмежилось відбудовним періодом 1920-х років, а індустріальна реконструкція радянської економіки пішла в 1930-ті роки за зовсім іншою історичною траєкторією, пов’язаною з утвердженням адміністративно-командної системи управління. Головна проблема пострадянської економіки полягала в тому, що перехід від цієї командної системи до ринкової економіки пішов не шляхом повернення до тієї суб’єкт-об’єктної моделі керованого розвитку (яка дотепер успішно застосовується в Китаї), а в напрямі насадження давно застарілої об’єкт-суб’єктної стихійної моделі, тобто фактично шляхом “дикого”, а не державного капіталізму.

Зрозуміло, сучасна китайська модель індустріального розвитку істотно відрізняється від форсованої індустріалізації радянського типу. У свою чергу, командно-адміністративна модель радянської індустріалізації виступала як пряма історична антитеза стихійній індустріалізації англійського типу. Якщо в англійській моделі все будувалося на стихійній дії об’єктивних економічних законів, іманентних капіталістичним виробничим відносинам, і держава при цьому не відіграла вирішальної ролі, то в процесі радянської індустріалізації усе, навпаки, вирішував вольовий фактор.

Китай і багато інших країн Азії синтезували елементи цих протилежних моделей індустріального розвитку, поєднавши на практиці активне публічне управління з товарно-капіталістичними відносинами завдяки свідомому використанню державою іманентних цим відносинам економічних законів за допомогою відповідних форм господарювання. Цим успішним країнам вдалося створити дійсно симетричну і в цьому сенсі глибоко гармонійну політико-економічну систему, динамічна і статична сторони якої виступають як єдність протилежно спря-

мованих залежностей між різними структурними рівнями системи. Такий “код успіху”, що є ключем до категоріального розуміння “китайського дива”, утім, має разом з тим більш широке, а можливо, і загальне всесвітньо-історичне значення, цілком відповідає як діалектичній логіці, так і схильності китайської філософії до універсальної гармонії.

Отже, порівняльний категоріальний аналіз показує, що найбільш ефективною є система, побудована за принципом дзеркальної симетрії, коли механізм розвитку системи дзеркально відображає всі її структурні рівні, узяті в суб’єкт-об’єктній послідовності, зворотній по відношенню до об’єкт-суб’єктної спрямованості, що характерна для статичної залежності. Такою є категоріальна формула успіху китайської економіки. Це також історичний урок для інших, менш успішних країн, включаючи Україну, які можуть, з урахуванням своєї історичної специфіки, використовувати цей “код успіху” для модернізації економіки. Якщо ж який-небудь структурний рівень розглянутого механізму розвитку системи, заснованого на суб’єкт-об’єктній залежності, “провисає” або практично випадає з нього, то це знижує відносну ефективність такої системи. Тому даний підхід відкриває нові можливості для категоріального аналізу процесу змагання різних систем, що відбувається за сформульованим А. Тойнбі принципом “виклик-відповідь”.

Наприклад, радянська система не змогла знайти відповідь на американський виклик, оскільки з неї фактично випали товарно-капіталістичні виробничі відносини й іманентні їм об’єктивні економічні закони капіталізму. Проте таку адекватну історичну відповідь винайшов Китай, відмовившись від командної моделі й залучивши до механізму свого економічного розвитку свідоме використання суспільством економічних законів капіталізму для розвитку продуктивних сил. Тепер уже американська економічна система намагається, але поки що не може знайти адекватну відповідь на китайський виклик. У ній до останнього часу “провисав” рівень публічного управління, пов’язаний з промисловою політикою, яка останніми десятиліттями покладалася, скоріше, на ринкову конкуренцію, ніж на державне регулювання.

Розглядаючи цю боротьбу, що загострюється у XXI ст. між різними економічними системами за глобальне лідерство в широкому історичному контексті, треба враховувати, насамперед, магістральну тенденцію історичного розвитку, що веде в перспективі до панування відносин вільного суб’єкт-суб’єктного спілкування між людьми, іманентного творчості. Йдеться про тривалий історичний процес трансформації самого змісту людської діяльності, і сьогодні ще важко передбачити, скільки він може зайняти часу. Тому закономірно виникає питання про ті економічні форми цього фундаментального перехідного процесу, які найбільшою мірою адекватні сучасному рівню історичного розвитку.

Вражаючий досвід Китаю останніх десятиліть з його безпрецедентними темпами зростання показує, що оптимальним для XXI ст. варіантом такої перехідної форми є державно-капіталістична, суб’єкт-об’єктна модель керованого розвитку. В межах цієї моделі суспільство виступає як єдиний колективний суб’єкт своєї історії, що свідомо використовує для свого розвитку об’єктивні економічні закони капіталізму.

Однак цій суб’єкт-об’єктній моделі не є чужим і західне суспільство. Навіть США змушені запозичувати її елементи, щоб хоч якось протистояти Китаю, який

у сучасному світі слугує наочним прикладом втілення моделі керованого розвитку. Економічна політика Д. Трампа за своєю загальною спрямованістю в цілому йде шляхом розвитку в Америці елементів такої суб'єкт-об'єктної моделі. Те, що на перший погляд здається просто соціальною демагогією та популізмом, насправді може виявитися пошуком елементів нової моделі розвитку американського суспільства.

Зрозуміло, цей пошук не може не вступати в протиріччя з об'єкт-суб'єктними принципами стихійного розвитку на шляху неоліберальної глобалізації. Це викликає відповідний опір з боку американського політичного істеблішменту. Отже, у США ми, по суті, спостерігаємо боротьбу застарілої об'єкт-суб'єктної моделі проти “зелених паростків” альтернативної моделі економічного розвитку*.

Китай продемонстрував перевагу неомеркантилізму, і тепер ми бачимо, що й у США досить широкі соціальні верстви також бажають спробувати деякі елементи такої моделі. Найважливішим інструментом політики неомеркантилізму, яку протягом десятиліть фактично проводили багато азійських країн, і насамперед – Китай, стало, як відомо, штучне заниження курсу національної валюти. Центральні банки Китаю та інших країн протягом тривалого часу здійснювали масовані інтервенції на валютному ринку, скуповуючи долари і відкидаючи вимоги ревальвувати свої валюти. Вкладаючи свої долари в казначейські зобов'язання США, країни Азії тим самим “стерилизували” їх, запобігаючи зростанню цін на внутрішньому ринку, оскільки це могло підірвати конкурентоспроможність їх експорту [17, с. 235–249]. Стимулюючи у такий спосіб індустріалізацію, вони протягом десятиліть реалізовували стратегію структурних зрушень, прямо протилежну політиці США. Встановлюючи внутрішні процентні ставки на низькому рівні, Китай підтримував відносно низький курс юаня і тим самим стимулював експортоорієнтоване зростання виробництва [18, pp. 153–168]. У результаті збільшувався профіцит платіжного балансу, що в окремі роки доходив до 10% ВВП [19, р. 71]. Для США це вилилось у хронічний дефіцит торговельного балансу і рахунку поточних операцій.

* Формування у США елементів цієї нової моделі може виявитися пов'язаним не тільки з політикою Д. Трампа. Напередодні президентських виборів 2020 р. Демократична партія США може протиставити правому популізму Д. Трампа лівий популізм, діючи за принципом “клин клином вибивають”. Справа в тому, що на перший план, разом з помірним Дж. Байденом, висувається радикальне крило Демократичної партії, представлене вже не тільки Б. Сандерсом. Ще більш радикальні ідеї пропонують претендентки на участь у президентських виборах: Е. Уоррен, сенатор з Массачусетса, і К. Харріс, сенатор з Каліфорнії. Вони начебто змагаються в мірі радикальності своїх поглядів на економічну політику, щоб затьмарити своїм лівим популізмом одну одну і, врешті-решт, Д. Трампа з його правим популізмом. Так, Е. Уоррен вважає рівень впливу держави на економіку в США зовсім недостатнім. Вона пропонує на базі департаменту торгівлі створити новий департамент економічного розвитку для формування обов'язкового до виконання всіма компаніями чотирирічного стратегічного плану розвитку економіки Сполучених Штатів Америки з наступним контролем за його реалізацією. У коло повноважень такого американського “держплану” передбачається включити безумовне право видавати або не видавати приватним компаніям дозволу на ведення бізнесу з іншими країнами, а щоб останні не могли маніпулювати курсами своїх національних валют, Е. Уоррен пропонує передати в руки адміністрації президента прямий контроль над Федеральною резервною системою через її націоналізацію. Крім того, адміністрація президента повинна самостійно встановлювати поточний курс долара, обсяг його щорічної емісії та рівень дисконтної ставки [16]. Дійсно, на такому радикальному тлі навіть програма Д. Трампа виглядає занадто помірною. Утім, лівий та правий популізм у принципі перебувають в одному політико-економічному тренді і є проявами історичної тенденції до кризи неоліберальної глобалізації, яка дедалі чіткіше проступає за зовнішнім блиском “ринкового ренесансу”.

Дані таблиці показують дефіцит американського торговельного балансу в глобальному контексті в динаміці за кілька років. Особливу увагу привертає цілком закономірне порівняння дефіциту торговельного балансу США з торговельним профіцитом Китаю. На тлі цих очевидних дисбалансів наростання торговельного дефіциту України є особливо тривожним. У цілому таблиця демонструє небезпечну розбалансованість міжнародних товарних потоків, що означає таке порушення рівноваги світової торгівлі, яке в найближчому майбутньому цілком може призвести до торговельних воєн.

Світова динаміка експорту та імпорту у 2015–2017 рр.*

Таблиця

(млрд. дол.)

Країни	Роки					
	2015		2016		2017	
	експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт
Світ у цілому	16413,29	16559,35	15885,52	16043,86	17585,23	17833,27
Євросоюз (ЄС-28)	5271,71	5123,76	5224,49	5116,24	5718,66	5640,80
США	1501,85	2313,42	1451,02	2249,94	1546,27	2408,48
Китай	2273,47	1679,56	2097,64	1587,92	2263,37	1843,79
Німеччина	1328,55	1057,62	1340,75	1060,67	1450,21	1173,63
Україна	38,13	37,52	36,36	39,25	36,36	49,44

* Складено авторами за: International trade center [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.intracen.org>.

Починаючи з 2000 р., США втратили в цілому близько 5,5 млн. (32%) робочих місць у виробництві. Тим часом за цей період зайнятість у закордонних філіях американських компаній зросла на 30% і перевищила 10 млн. осіб [20, рр. 23–31]. У ряді галузей промисловості існує від’ємна кореляція за рівнем зайнятості між Китаєм і США. У тих галузях, які в Китаї розширювались особливо інтенсивно, американці втратили найбільше робочих місць. І навпаки, там, де в Китаї відбувалося скорочення, з’явилися робочі місця в США [21, рр. 71–75].

У 2000 р. на багаті країни припадало 73% світового виробництва, а на економіки, що розвиваються (включаючи Китай), – 27%; у 2015 р. баланс сил змінився: на розвинуті країни – лише 54% світового виробництва. Якщо у 2000 р. частка Китаю у світовому виробництві становила 7%, то до 2005 р. вона зросла до 9,8%, а потім фактично подвоїлася – до 20% [17, с. 22–23]. У 1950 р. промисловість становила 28% американської економіки, а у 2008 р. – 11,5% [22, р. 28]. На кінець 2015 р. менше ніж 12 млн. американців працювали на виробництві. З 2001 р. понад 42 тис. американських фабрик закрилися назавжди [23, рр. 157–159]. Фактично галузі промислового виробництва “приносяться в жертву” фінансовій сфері, провідні суб’єкти якої кровно зацікавлені в глобалізації.

Не дивно, що в цей час ми стаємо свідками того, як назріває гостра реакція на ці процеси, що означає наближення нового перелому панівної тенденції: переходу від вільної торгівлі до протекціонізму, від неоліберальної глобалізації – до неомеркантилізму, від дерегулювання – до активного державного управління [24, с. 4–12; 25]. Поворот США до протекціонізму може викликати ланцюгову реакцію в інших країнах, що спричинить торговельні війни, які можуть мати негативні економічні та геополітичні наслідки для всього світу.

Разом з тим при аналізі перспектив розгортання цього процесу слід повною мірою враховувати протидіючі тенденції. Найважливіша з них – глобальні ланцюги створення доданої вартості, що склалися за останні десятиліття як усередині найбільших ТНК, так і за їх межами. Очевидно, що нормальне функціонування цих виниклих в умовах глобалізації виробничих ланцюжків міжнародного руху по шаблях послідовного технологічного дороблення деталей, вузлів, матеріалів, напівфабрикатів та інших елементів проміжного продукту погано узгоджується з протекціоністською політикою. Протекціонізм може призвести до руйнування глобальних ланцюгів створення доданої вартості й до падіння ефективності світового промислового виробництва.

Як складеться в майбутньому боротьба цих протидіючих тенденцій, нині ще важко спрогнозувати. Однак уже сьогодні треба враховувати можливість негативного впливу неомеркантилістського повороту в глобальній економіці на вітчизняне виробництво, яке й без того перебуває у важкому стані. Якщо Україна не диверсифікує свою економіку, такий поворот і супутня йому світова криза можуть завдати їй не меншого удару, ніж глобальна криза 2008–2009 рр., від якої вона постраждала більше інших країн і так не змогла повністю відновитися. Недиверсифікована структура української економіки, орієнтована на експорт сировини і матеріалів, робить її вкрай уразливою і залежною від світового ринку. Тому, з урахуванням можливої кардинальної зміни панівних тенденцій розвитку світової економіки, практичний висновок для економічної політики України буде таким: у нових історичних умовах структурна перебудова виробництва повинна орієнтуватися не стільки на експорт, скільки на імпортозаміщення.

Утім, покладатися на стихійну диверсифікацію української економіки не варто. Для цього слід сформулювати активну промислову політику, яка б включала, насамперед, амортизаційне і податкове регулювання технологічного розвитку і відновлення основного капіталу. Проте головна проблема і полягає саме в тому, що у нас держава не є суб'єктом, здатним проводити таку промислову політику, спрямовану на нову індустріалізацію. В Україні теоретично розроблено досить цільну програму промислової політики, засновану на аналізі як світового досвіду, так і особливостей національної економіки. Об'єктивну необхідність такої політики науково доведено [26; 27, с. 39–55; 28, с. 269–289]. Немає тільки одного – суб'єкта, який був би здатний її послідовно проводити.

В історії завжди багато чого залежить від суб'єкта. Якщо є суб'єкт історичного розвитку, країна виривається вперед (наприклад, Китай), якщо немає – вона деградує. Суб'єктивний фактор є необхідною ланкою в ланцюгу історичних подій: якщо він випадає, то весь ланцюжок подій руйнується, і рух може змінити свою спрямованість на протилежну.

Щодо цього найбільш показовим є порівняння досвіду України і Китаю. В Китаї суб'єктивний фактор органічно вмонтований в об'єктивно необхідний ланцюг подій, і країна швидко рухається по висхідній лінії історичного розвитку. В Україні ж, навпаки, об'єктивно необхідний для розвитку країни суб'єктивний фактор відсутній, і країна продовжує йти спадною історичною траєкторією в напрямі подальшої деградації економіки. Це характерний приклад держави, у якій немає суб'єкта і рушійних сил економічного розвитку шляхом технологічної модернізації і структурної перебудови виробництва.

Історія багатоваріантна, оскільки різні сценарії подій залежать від тієї чи іншої дії або бездіяльності їхніх учасників. Г.В. Плеханов розглядав суб'єктивний

фактор як включений в об'єктивно необхідний ланцюг подій, але в його інтерпретації історія не виглядає багатоваріантною. На думку Г.В. Плеханова, цей фактор, представлений, наприклад, конкретною історичною особистістю, не здатний принципово змінити хід історії, який, врешті-решт, залежить від розвитку продуктивних сил.

Протилежну точку зору висловив Г. Лукач у своїй знаменитій книзі “Історія та класова свідомість”. Однак він впадає в іншу крайність, абсолютизуючи можливості історичного суб'єкта. Утім, у його критиці об'єктивізму є своє раціональне зерно. Суб'єктивний фактор, дійсно, може змінювати напрям історичного процесу. Це відбувається саме тому, що він об'єктивно вбудований у ланцюг подій і є необхідним для його історичного розгортання за тим чи іншим сценарієм, і таких сценаріїв розвитку подій може бути безліч. Який з них реалізується на практиці, залежить, насамперед, від тієї чи іншої дії або бездіяльності окремих індивідів і колективних суб'єктів. Саме ця практично непередбачувана суб'єктивна дія або бездіяльність надає історії багатоваріантності.

При розгляді процесу ринкової трансформації в Україні під кутом зору співвідношення суб'єктивних і об'єктивних факторів не варто забувати, що для класичного капіталізму характерною є об'єкт-суб'єктна модель розвитку, у якій економічні суб'єкти виступають як агенти об'єктивованих, відчужених від них власних виробничих відносин. На відміну від сучасної суб'єкт-об'єктної моделі, така класична модель капіталістичного розвитку в принципі взагалі не потребує колективного історичного суб'єкта, оскільки все відбувається стихійно під дією ринкових сил, що вирвалися на волю.

Проте у ХХІ ст. така модель розвитку застаріває. Китай наочно демонструє всьому світові переваги суб'єкт-об'єктної моделі розвитку, в якій суспільство виступає як колективний історичний суб'єкт. Більше того, суб'єкт-об'єктний принцип китайської моделі цілком може стати актуальним і для американської економіки. Ідеться, зрозуміло, не про східну специфіку китайського варіанта, а про сам принцип суб'єкт-об'єктної моделі керованого розвитку. Таким чином, якщо панування об'єкт-суб'єктних відносин – це минуле, а вільне суб'єкт-суб'єктне спілкування, іманентне творчості, – це майбутнє, то сьогодні, у ХХІ ст., об'єктивно необхідною стає суб'єкт-об'єктна модель розвитку.

На жаль, Україна поки що перебуває за межами цієї магістральної історичної тенденції, опинившись на віддаленому узбіччі історичного процесу – серед найбідніших країн периферійного капіталізму *. Такий економічний стан багато в чому пояснюється тим, що під виглядом неоліберального дерегулювання їй напelegливо нав'язують давно застарілу ліберальну модель стихійної ринкової трансформації. Це відбувається, насамперед, тому, що, говорячи категоріями світ-

* За даними Всесвітнього банку, Україна є світовим лідером за падінням ВВП за період 1991–2015 рр. – він скоротився на 35%. Такого падіння не було в жодній країні світу. Наступні місця за рівнем падіння ВВП за той самий період розподілилися так: Молдова – мінус 29%, Грузія – мінус 14%, Зімбабве – мінус 2,3%, ПАР – мінус 0,94%. У 2017 р. за показником ВВП на душу населення (2190 дол., або на 20% нижче, ніж у 1990 р.) Україна була на рівні Гондурасу (2200 дол.), тобто перейшла у розряд найбідніших країн Європи. Якщо екстраполювати середні темпи приросту подушового ВВП України і сусідніх країн (Польщі, Румунії, Туреччини) за 2015–2017 рр. і до 2030 р., то картина залишається без змін, тобто має місце, як мінімум, дворазове відставання нашої держави за даним показником. Щоб наздогнати найближчих сусідів, Україні необхідно довести темпи приросту ВВП до рівня Китаю – у середньому 7% на рік протягом усього періоду до 2030 р. (The Vienna Institute for International Economic Studies [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://wiiw.ac.at/overview-ce-14.html>).

системного аналізу І. Валлерстайна, традиційне ядро капіталістичної світ-системи всіма силами прагне зберегти таку застарілу модель розвитку в країнах периферійного капіталізму. Тим часом увесь світовий досвід доводить, що насправді успіху досягають тільки ті країни, які створюють сучасну модель керованого розвитку і керованої ринкової трансформації. Саме ці, в основному азійські країни, і в першу чергу – Китай, утворюють нове, східне ядро, яке вступає в конкурентну боротьбу із старим, західним ядром капіталістичної світ-системи. І ми бачимо, що традиційне ядро світ-системи починає чинити жорсткий опір посиленню цього нового, азійського ядра, не зупиняючись перед перспективою широкомасштабної торговельної війни, що може призвести до нової глобальної кризи, не кажучи вже про можливі геополітичні наслідки.

При цьому гострота ситуації посилюється тією обставиною, що в перспективі в процесі наявного розпаду єдиного ядра капіталістичної світ-системи можуть виникати все нові й нові “ядра”. У принципі за сприятливих умов такий процес не можна виключити і на пострадянському просторі, який ще має залишки колишнього науково-виробничого потенціалу. Тому не дивно, що традиційне західне ядро капіталістичної світ-системи активно прагне нав’язати периферії, і насамперед пострадянським країнам, таку застарілу неоліберальну модель економіки, яка в зародку блокує будь-яку можливість утворення тут нових світ-системних “ядер”. Таким чином, світ-системний підхід дозволяє категоріально осмислити і глибше зрозуміти природу тієї активної протидії, з якою зіштовхується об’єктивний історичний процес розпаду єдиного ядра капіталістичної світ-системи, який розгортається у ХХІ ст.

Отже, причини економічного відставання України слід шукати не тільки в політиці того чи іншого уряду або президента, не тільки в їхній компетентності чи некомпетентності, а насамперед – у повній неадекватності самої моделі ринкової трансформації економіки України. Це взагалі не модель ХХІ ст., і цілком природно, що в сучасних умовах вона не працює, оскільки вже не може працювати. Така модель є подібною до класичної моделі ринкової трансформації об’єкт-суб’єктного типу, яка була характерна для Англії позаминулого сторіччя. І якщо Україна не замінить цю давно застарілу модель ринкової трансформації, перейшовши до сучасної суб’єкт-об’єктної моделі керованого розвитку, то ризикує надовго залишитись однією з найвідсталіших країн периферійного капіталізму.

Категоріальний аналіз цих процесів вимагає повною мірою враховувати і методологічне розмежування формальної та реальної сторін ринкової трансформації. Якщо формальна сторона пов’язана із зміною економічних відносин, які утворюють суспільну форму виробництва, то реальна – з розвитком продуктивних сил, які формують його технологічну сутність. При проведенні такого категоріального розмежування одночасно слід ураховувати, що історично ринкова трансформація та індустріалізація утворюють зазвичай економічну форму і технологічну сутність єдиного трансформаційного процесу, який по-різному відбувається в різних країнах.

Однак пострадянська ринкова трансформація стала щодо цієї органічної єдності своєрідним “Чорним лебедем”. Вона розірвала єдність ринкової форми та індустріальної сутності цього трансформаційного процесу, оскільки супроводжувалася деіндустріалізацією пострадянської економіки. Така деіндустріалізація за своєю спрямованістю є прямо протилежною тому процесу індустріалізації, який колись становив звичайний зміст реальної ринкової трансформації. Отже, ринко-

ва трансформація пострадянської економіки стала яскравим прикладом винятково формальної ринкової трансформації. На протигагу процесу реальної ринкової трансформації вона відірвана від своєї індустріальної сутності й супроводжується, навпаки, процесом деіндустріалізації економіки.

Головною причиною деіндустріалізації економіки є неадекватність обраної моделі ринкової трансформації. Україна віддала перевагу ліберальній моделі стихійної трансформації англійського типу, а не суб'єкт-об'єктній моделі керованої ринкової трансформації. Така стихійна модель була характерною для випереджальної індустріалізації Англії у ХІХ ст. У свою чергу, для наздоганяючої індустріалізації, навпаки, потрібна модель керованої ринкової трансформації. Це показав ще у ХІХ ст. Ф. Лист, який запропонував концепцію "виховного протекціонізму". У ХХ ст. український досвід підтвердив цю необхідність, але вже з негативного боку, наочно продемонструвавши, що в умовах наздоганяючого розвитку стихійна ринкова трансформація англійського типу вироджується і набуває винятково формального характеру. Цей вироджений варіант ринкової трансформації супроводжується руйнуванням нагромадженого науково-виробничого потенціалу в процесі деіндустріалізації економіки.

Таким чином, якщо для Англії ХІХ ст. об'єкт-суб'єктна за своєю природою стихійна модель була моделлю реальної ринкової трансформації, що супроводжувалась індустріалізацією економіки, то на початок ХХІ ст. вона остаточно виродилась і перейшла у свою протилежність. Ідеться про неоліберальну модель формальної ринкової трансформації, що супроводжується деіндустріалізацією економіки постсоціалістичних країн. І хоча така неоліберальна модель ринкової трансформації за своєю природою є стихійною, що наближає її до класичного англійського варіанта ліберальної ринкової трансформації, водночас у певному сенсі вони виступають як протилежності, оскільки класична англійська модель все-таки була моделлю *реальної* ринкової трансформації, яка у процесі стихійних ринкових змін створила адекватний технологічний базис індустріального суспільства. Неоліберальна ж модель формальної ринкової трансформації, навпаки, не створює, а руйнує індустріальний технологічний базис. Отже, для переходу від формальної до реальної ринкової трансформації Україні потрібна суб'єкт-об'єктна модель керованого розвитку, яка припускає свідоме використання державою об'єктивних економічних законів капіталізму.

Наголошуючи на такій необхідності, не варто забувати і про закон циклічного розвитку капіталістичної економіки. У літературі циклічний характер розвитку зазвичай розглядається в негативному аспекті, насамперед, стосовно проблематики економічних криз. При цьому не завжди враховується, що насправді кризи можуть відігравати найважливішу роль у процесі технологічного розвитку, оскільки вони не тільки очищують економіку від найслабкіших ланок, але й стимулюють періодичне масове відновлення основного капіталу на більш високій технічній основі.

Щоб вижити в умовах кризи і депресії, підприємства повинні запроваджувати нову техніку, технологію та організацію виробництва для зменшення витрат. У такий спосіб зароджується та хвиля масового оновлення виробництва, яка породжує імпульси до переходу від депресії до поживлення і здобуває подальший розвиток у фазі підйому. Оскільки матеріальну основу промислового циклу утворює періодичне відновлення основного капіталу на дедалі більш високій технічній основі, механізм промислового циклу є найважливішою економічною формою

технічного прогресу, який діє за шумпетерівським принципом “творчого руйнування”.

Історично активне використання машин, яке спричинило промислове піднесення, розпочалося в Англії ще у XVIII ст., і тільки моральне старіння цих верстатів запустило в XIX ст. механізм промислового циклу, що стимулює у свою чергу подальше відновлення основного капіталу на дедалі більш високій технічній основі. Таким чином, запуск циклічного механізму передбачав первинну технологічну модернізацію виробництва, необхідну для досягнення вихідного технічного рівня, достатнього для початку промислового циклу. Справа в тому, що старіння першого покоління машин унаслідок появи нового або вдосконаленого виробничого устаткування неминуче утворює матеріальну основу циклічної кризи. Вона безповоротно наближається в міру вичерпання потенціалу подальшого розвитку виробництва на базі вихідного покоління техніки і технології, створеного первинною модернізацією.

Проте, розглядаючи цю загальну закономірність становлення в умовах ринкової трансформації циклічної форми розвитку, треба враховувати істотні відмінності у цьому відношенні між Англією XIX ст. і Україною XXI ст. В Англії така первинна технологічна модернізація виробництва відбувалася на основі стихійного механізму, який відповідав об’єкт-суб’єктній моделі розвитку англійської економіки. Весь же майже 30-річний досвід ринкових трансформацій в Україні, навпаки, показує, що у нас стихійний механізм технологічної модернізації практично не працює, тому масове відновлення виробничого обладнання і первинна технологічна модернізація української економіки з необхідністю передбачають активну промислову політику держави.

У XXI ст. об’єкт-суб’єктна модель стихійної ринкової трансформації застаріла настільки, що вже не може працювати і забезпечувати розвиток національної економіки. Усе, на що вона здатна, – це слабке і вкрай нестійке зростання, яке традиційно досягається Україною не на основі масового технологічного оновлення виробничого потенціалу, а за рахунок експортно-сировинної орієнтації економіки, що дедалі підсилюється*.

Таким чином, в Україні формування технологічних передумов для запуску механізму промислового циклу розтяглося на кілька десятиліть і не завершено

* Середньорічні темпи приросту ВВП в Україні свідчать про нестійкість економічного зростання, що супроводжується спадами і нетривалими піднесеннями. Наприклад, у 2015 р. падіння промислового виробництва було на рівні 13%, у 2016 р. обсяги промислового виробництва зросли на 2,8%, але у 2017 р. їх збільшення становило лише 0,4%. Крім того, зазначимо, що українській економіці є властивою від’ємна динаміка нарощування державного боргу, що можна перебороти тільки через стійке зростання. Нестабільне економічне зростання, характерне для української економіки, є наслідком вичерпання потенціалу відновлювального зростання, зменшення доходів від експорту, скорочення прямих іноземних інвестицій і збільшення зовнішньої заборгованості. Не меншою мірою високу ймовірність перебування української економіки у фазі стагнації та нестійкого зростання пов’язано з недоліками наявної сировинної моделі розвитку. Остання характеризується: застарілим промисловим капіталом, який здебільшого потребує відновлення; деформованою структурою економіки, де сировинні галузі є панівними, а звідси – і домінуванням сировинних товарів у структурі експорту; низькою часткою нагромадження, яка, згідно з офіційними даними, коливається в межах 14–17% ВВП, а, за оцінками експертів, становить тільки 9,3% [29, с. 15–18], отже, не може забезпечити простого відтворення основного капіталу в промисловості; високим рівнем інфляції та банківського процента по кредитах; скороченням чисельності зайнятих при негативній демографічній ситуації та зростанням трудової еміграції; низькою продуктивністю праці та посиленням патерналізму; скороченням видатків державного бюджету на підтримку освіти і науки [30].

дотепер. Становлення циклічної форми руху промислового капіталу не може стати частиною економічної стратегії держави, оскільки глибоко розбалансована структура української економіки та її технологічна відсталість свідомо консервуються олігархічними групами. Реальна влада над країною дозволяє їм штучно придушувати дію об'єктивних економічних законів капіталізму щодо функціонування відтворювального циклу промислового капіталу. Отже, проблема початкового запуску механізму промислового циклу не може бути вирішена в умовах панування в Україні кланово-олігархічної системи і збереження експортно-сировинної орієнтації національної економіки.

Оскільки в пострадянських умовах циклічна форма розвитку не складається сама по собі, тобто стихійно, її запуск, як це ні парадоксально, об'єктивно вимагає свідомо керованого державою процесу створення адекватних технологічних передумов. Утім, нічого особливо дивного в цьому немає. Досвід зарубіжних країн, і насамперед з високорозвинутою економікою, показує, що промисловим циклом у принципі можна і потрібно свідомо управляти або принаймні більш-менш успішно регулювати його. Таке державне регулювання дозволяє, з одного боку, послабити негативні соціальні та економічні наслідки промислового циклу, а з іншого – підсилити його позитивні ефекти, пов'язані з перебудовою технологічної структури виробництва на більш високій технічній основі.

В Україні ж така система державного регулювання промислового циклу фактично відсутня, оскільки у нас відсутній сам промисловий цикл. Однак на глобальному рівні закон циклічного розвитку продовжує діяти, і найсильніший удар глобальної кризи 2008–2009 рр. припав саме на українську економіку. У цих умовах Україна може виступати тільки в ролі абсолютно пасивної жертви глобальної кризи та інших зовнішніх шоків, оскільки сформована в ній господарська система (на протигагу суб'єкт-об'єктній моделі) практично виключає свідоме використання закону циклічного розвитку та інших об'єктивних економічних законів капіталізму для технологічного розвитку країни відповідно до сучасних вимог [29, с. 27–29].

Це неминучий наслідок панування в Україні об'єкт-суб'єктної моделі стихійної ринкової трансформації, яка триває вже майже три десятиліття. Водночас, якщо в межах суб'єкт-об'єктної моделі керованого розвитку Україні вдасться створити технологічні передумови для запуску промислового циклу, то це, у свою чергу, дозволить державі надалі використовувати об'єктивний економічний закон циклічного розвитку для наступної перебудови технологічної структури виробництва і подолання на цій основі відставання від країн Євросоюзу. Тим самим свідомо керований запуск циклічного механізму за допомогою відповідної промислової політики може стати найважливішою перевагою суб'єкт-об'єктної моделі керованого розвитку, що на даному історичному етапі виступає у формі державного капіталізму.

Таким чином, один з парадоксів пострадянської економіки полягає в тому, що іманентна капіталістичному виробництву циклічна форма руху не виникає тут стихійно; у пострадянських умовах вона не може сформуватися без активної промислової політики держави, орієнтованої на використання циклічного механізму з метою кардинальної перебудови технологічної структури національної економіки. Для цього потрібні вольові, політико-правові перетворення, які сприятимуть формуванню таких нових інституційних форм господарювання, які дозво-

лять ефективно використовувати закон циклічного розвитку та інші об'єктивні економічні закони капіталізму для розбудови продуктивних сил країни.

Висновки

1. До кінця ХХ ст. міжнародна практика нагромадила критичну масу емпіричного матеріалу, який однозначно вказує на необхідність істотного розширення предмета політичної економії. Це пов'язано, насамперед, з моделлю керованої ринкової трансформації, яка не тільки суттєво відрізняється від класичної ліберальної моделі англійського типу, але й у певному сенсі є протилежною їй. Цій новій моделі властиве більш широке розуміння предмета політичної економії, який включає економічну політику і публічне управління. Отже, предмет економічної теорії історично розширюється, оскільки об'єктивно змінюється панівна модель ринкової трансформації.

2. На даному етапі історичного розвитку переважає суб'єкт-об'єктна модель керованого розвитку, за якої суспільство, виступаючи як єдиний колективний суб'єкт, свідомо використовує об'єктивні економічні закони капіталізму для розвитку своїх продуктивних сил. Ключовою умовою моделі керованої ринкової трансформації є контроль суспільства над державою. Саме він опосередковує свідоме використання суспільством ринкових відносин. Форми контролю суспільства над державою є досить різноманітними. Наприклад, якщо Китай характеризується партійною формою такого контролю, то в європейських країнах склались інші, непартійні, набагато демократичніші його форми.

3. У цьому сенсі в Україні все ще триває перехідний період. Партійна форма контролю давно вже не діє, а властиві європейським країнам сучасніші демократичні форми ще не склались, і в результаті фактично взагалі не діють жодні механізми контролю суспільства над державою. Саме тому для України притаманна не сучасна суб'єкт-об'єктна модель керованої ринкової трансформації, а ліберальна об'єкт-суб'єктна модель англійського типу, властива Англії ХІХ ст. Вона давно застаріла, і в нинішніх умовах веде не до стихійної індустріалізації, а навпаки, до деіндустріалізації економіки. Звідси – необхідність переходу на модель суб'єкт-об'єктного типу, яка передбачає ту чи іншу форму контролю суспільства над державою. Отже, контроль суспільства над державою виступає політико-економічною категорією і в процесі “політико-економічного синтезу” органічно входить до предмета економічної теорії як теоретичне відображення історичної необхідності переходу до сучасної моделі ринкової трансформації.

4. Фактичну відсутність на загальнодержавному рівні суб'єкт-об'єктної моделі управління ринковою трансформацією в Україні певною мірою може бути компенсовано її частковою реалізацією на місцевому рівні. Йдеться про можливість створення моделі свідомого використання ринкових відносин для локального економічного розвитку за допомогою публічного управління й адміністрування на рівні територіальних громад. У межах суб'єкт-об'єктної моделі територіального управління ринковими відносинами місцеві органи влади повинні займатися не тільки суто побутовими питаннями, але й більш широким колом економічних проблем, пов'язаних із свідомим використанням ринкових відносин для розвитку території. Отже, не тільки загальнодержавний, але й територіальний рівні публічного управління повинні ввійти безпосередньо до предмета сучасної економічної теорії. Оскільки на загальнонаціональному рівні не працюють механізми контролю суспільства над державою, їх слід створювати на місцевому

рівні територіальних громад у вигляді інститутів локального економічного розвитку. Таким чином, пануванню в Україні застарілої об'єкт-суб'єктної моделі ринкової трансформації можна протиставити сучасну суб'єкт-об'єктну модель публічного управління ринковою трансформацією на рівні територіальних громад.

5. Якщо в довгостроковій перспективі еволюція високорозвинутої економіки веде до панування вільного суб'єкт-суб'єктного спілкування, іманентного творчості, то на даному історичному етапі, характерному для перших десятиріч XXI ст., головним стає суб'єкт-об'єктний принцип, представлений моделлю керованої трансформації. Для адекватного відображення цього суб'єкт-об'єктного принципу економічна теорія, яка відповідає сучасній епосі, повинна неминуче стати знову політичною економією. Зрозуміло, науковому обґрунтуванню економічної політики, як і колись, має логічно передувати пошук тих об'єктивних законів, яким ця політика покликана відповідати. Однак разом з тим намічене радикальне зрушення в самому предметі економічної теорії означає, що предметом її дослідження вже будуть не стільки самі ці об'єктивні закони, скільки свідома діяльність щодо використання об'єктивних законів для розвитку економіки суспільства в цілому і на рівні територіальних громад зокрема. Таким чином, політична економія має стати, насамперед, теорією дії, теорією публічного управління економікою. Це особливо необхідно в Україні, якій під виглядом неоліберального дерегулювання наполегливо нав'язують давно застарілу ліберальну модель стихійної ринкової трансформації.

6. За цих умов політична економія покликана допомогти суспільству створювати принципово нові комбінації суспільно-економічних сил, які дозволяють підпорядковувати собі й свідомо використовувати свої власні виробничі відносини, так само, як інженер створює нові комбінації природничо-природних сил. Тому не менш важливим є висновок, пов'язаний з особливим становищем політичної економії в такій політико-економічній моделі. Справа в тому, що в моделі керованого розвитку об'єктивна залежність виробничих відносин від досягнутого рівня продуктивних сил може значною мірою свідомо опосередковуватись, отже, виступати як усвідомлена суспільством об'єктивна економічна необхідність. Ступінь усвідомлення цієї суспільної необхідності, рівень розуміння того, які саме виробничі відносини відповідають досягнутому рівню розвитку продуктивних сил, – усе це багато в чому залежить від політичної економії. Тому в такому діяльному усвідомленні, перетворенні сліпої об'єктивної необхідності в усвідомлену (і тому свідомо використовувану суспільством) продуктивну силу політична економія покликана відігравати провідну роль.

7. До предмета політичної економії цілком і повністю належить питання не тільки про те, які саме виробничі відносини відповідають досягнутому шаблю розвитку, а й про те, як можна щонайкраще свідомо використовувати іманентні їм об'єктивні економічні закони для подальшого розвитку продуктивних сил. Тому політична економія покликана не тільки допомогти економічній політиці уникнути стратегічних помилок, пов'язаних з нерозумінням характеру тих виробничих відносин, які об'єктивно необхідні для розвитку продуктивних сил, але й запропонувати модель управління економікою, потрібну суспільству для свідомого використання відповідних економічних законів.

8. Нині, коли Україна перебуває у своєрідній “точці біфуркації”, з якої вона може рухатися далі за кількома напрямками, що суперечать один одному, різко зростає значення економічної науки, покликаної активно впливати на суспільний

вибір. Тим більше, що в майбутньому не можна виключити зіткнення протидіючих факторів, які визначають державну політику. Одні з них можуть сприяти створенню сучасної системи керованого розвитку (наприклад, послідовній реалізації програми боротьби з корупцією та криміналом), а інші (насамперед, пов'язані з економічним лібералізмом), навпаки, здатні істотно зашкодити створенню моделі, яка передбачає активну роль державного управління економічним розвитком. У цих умовах економічна наука повинна не просто пропонувати до розгляду різні альтернативи, але й вміти досить твердо наполягати на такому варіанті економічної стратегії держави, який найбільше відповідатиме об'єктивним потребам розвитку продуктивних сил країни.

Економічний лібералізм – це ідеологія, що відображала реальність стихійного капіталізму в ХІХ ст. Вона є давно застарілою економічною ідеологією, яка сьогодні об'єктивно спрямована проти всього, що є необхідним для розвитку України у ХХІ ст. Економічний лібералізм не вирішує проблеми, він сам і є головною проблемою. Світовий досвід показує, що у ХХ і, тим більше, у ХХІ ст. економічний ривок можливий тільки на основі державного капіталізму, тотожного за своєю сутністю суб'єкт-об'єктній моделі керованого розвитку економіки.

9. Модель державного капіталізму є протилежною тому стихійному капіталізму, який західне ядро капіталістичної світ-системи за допомогою МВФ, СОТ та іншими шляхами прагне нав'язати країнам периферії. З огляду на західне ядро, яке застаріває, така стратегія відтворення на периферії “дикого” капіталізму є цілком доцільною. Вона спрямована на припинення в зародку самої можливості утворення нових конкурентоспроможних “ядер” світ-системи, подібних тим, що формуються в Східній Азії. Насамперед, таке насадження стихійного капіталізму орієнтоване на пострадянські країни, які ще мають залишки науково-виробничого потенціалу, достатні для промислового ривка в разі створення моделі керованого розвитку.

Усе є зовсім не таким простим у цьому світі, як уявляється повним ентузіазму симпатичним молодим людям з президентської команди. Очевидно, вони щиро переконані в тому, що самого по собі зняття поверхових корупційних нашарувань цілком достатньо для відкриття простору для розвитку української економіки. Звичайно, ці вольові заходи дійсно потрібні для створення ефективної моделі державного капіталізму, яка б дозволила нашій багатостраждальній країні нарешті перейти із спадної на висхідну лінію історичного руху шляхом Сінгапуру, Південної Кореї та Китаю. Але треба розуміти, що об'єктивні результати цієї політики в кінцевому підсумку залежатимуть від створення такої моделі розвитку, що відповідатиме економічним законам сучасного суспільства, які виражатимуть потреби його продуктивних сил.

10. Ці специфічні історичні умови визначають необхідний взаємозв'язок економічної теорії, державної політики та публічного управління в межах нової моделі, що передбачає не просто керований, а науково керований розвиток. Ідеться про таке посилення активної ролі економічної теорії, й насамперед політичної економії, яке б перетворило останню, разом із промисловою політикою, яка спирається на її рекомендації, не просто на активну, а на провідну складову частину моделі керованого розвитку. Економічна теорія нового типу покликана не тільки пояснювати, як працює господарський механізм, а й як його можна і потрібно модернізувати, щоб він працював краще. Це стосується не тільки разової, одночасної модернізації господарського механізму в процесі різкого вольового переходу

від однієї моделі до іншої. Сам запуск нової моделі науково керованого розвитку передбачає надалі перманентну свідому модернізацію господарського механізму відповідно до потреб мінливих продуктивних сил, яка не дозволяє йому окостеніти і перетворитися на таке саме гальмо їх розвитку, як створені форми господарювання. Таким чином, безпосереднє включення політичної економії в модель науково керованого розвитку здатне надати новому господарському механізму такої гнучкості, варіативності й спроможності до свідомої рефлексії, які дозволять йому в майбутньому не тільки оперативно адаптуватися до будь-яких поворотів у розвитку сучасних продуктивних сил, але й забезпечувати і активно стимулювати їх подальший розвиток.

Список використаної літератури

1. *Mishan E.J.* Economic Myths and the Mythology of Economics. – NY : Humanities Press International, 1986. – 176 p.
2. *Pasinetti L.* Keynes and the Cambridge Keynesians: A “Revolution in Economics” to be Accomplished. – NY : Columbia University Press, 2007. – 385 p.
3. *Эрроу К.* Информация и экономическое поведение // Вопросы экономики. – 1995. – № 5. – С. 98–107.
4. *Стиглер Дж.* Экономическая теория информации / Теория фирмы [под ред. В.М. Гальперина]. – СПб. : Экономическая школа, 1995. – С. 78–90.
5. *Акерлоф Дж.* Рынок “лимонов”: неопределенность качества и рыночный механизм // THESIS. – 1994. – Вып. 5. – С. 91–104.
6. *Найт Ф.* Риск, неопределенность и прибыль. – М. : Дело, 2003. – 360 с.
7. *Lipsey R.G.* IS-LM, Keynesianism, and the New Classicism / Macroeconomics and the Real World. – Vol. 2 : Keynesian Economics, Unemployment and Policy. – Oxford, Oxford University Press, 2000. – P. 57–82.
8. *Lucas R.E.* Models of Business Cycle. – Oxford : Basil Blackwell, 1987. – 273 p.
9. *Поланьи К.* Великая трансформация: политические и экономические истоки нашего времени. – М. : Алетейя, 2017. – 312 с.
10. *Зверяков М.И.* Теоретические проблемы формирования национальной экономической системы. – Одесса : Астропринт, 2012. – 235 с.
11. *Hollinger P.* Meet the cobots: humans and robots together on the factory floor // Financial Times. – 2016. – May 5. – P. 12–14.
12. *McAfee A., Brynjolfsson E.* Human Work in the Robotic Future: Policy for the Age of Automation // Foreign Affairs. – 2016. – July/August. – P. 23–28.
13. *Kenney M., Zysman J.* The Rise of the Platform Economy // Issues in Science and Technology. – 2016. – No 32(3). – P. 61–69.
14. *Зверяков М.И.* Промислова політика і механізм її реалізації // Економіка України. – 2016. – № 6. – С. 3–18.
15. *Autor D.* Why Are There Still So Many Jobs? The History and Future of Workplace Automation // Journal of Economic Perspectives. – 2015. – No 29. – P. 3–30.
16. *Yglesias M.* Elizabeth Warren has a plan to save capitalism // The New York Times. – 2018. – December 31.
17. *Бергер Я.М.* Экономическая стратегия Китая. – М. : Форум, 2009. – 560 с.
18. *Weiss J.* The Economics of Industrial Development. – NY : Taylor & Francis, 2010. – 240 p.
19. *Qunhui Huang.* China’s Industrialization Process. – Singapore : Springer Singapore, 2018. – 275 p.

20. MacDonald P.K., Parent J.M. The Road to Recovery: How Once Great Powers Became Great Again // *The Washington Quarterly*. – 2018. – Vol. 41. – Iss. 4. – P. 21–39.
21. Rojecki A. Trumpism and the American Politics of Insecurity // *The Washington Quarterly*. – 2016. – Vol. 39. – Iss. 4. – P. 65–81.
22. Holmes K. Rebound Getting America Back to Great. – NY : Rowman and Littlefield, 2017. – 189 p.
23. Brunnermeier M., Doshi R., James H. How Great Powers Compete Economically // *The Washington Quarterly*. – 2018. – Vol. 41. – Iss. 3. – P. 161–176.
24. Зверяков М.І. Глобалізація і деіндустріалізація: зміст, суперечності та способи їх розв’язання // *Економіка України*. – 2017. – № 12. – С. 3–12.
25. Фокс Дж. Торговельна політика США – час почати спочатку // *Економіка України*. – 2017. – № 5-6. – С. 16–30.
26. Гець В.М. Чому знову настав час починати спочатку? // *Економіка України*. – 2017. – № 5-6. – С. 31–38.
27. Гриценко А.А. Логіко-історичні засади кардинальних економічних змін і переходу до реконструктивного розвитку // *Економіка України*. – 2017. – № 5-6. – С. 39–57.
28. Жданова Л.Л. Відтворення і нагромадження капіталу: теорія, методологія, економічна політика : моногр. – Одеса : Астропринт, 2014. – 296 с.
29. Зверяков М.І. Теоретична парадигма сталого розвитку та українські реалії // *Економіка України*. – 2018. – № 10. – С. 10–31.
30. Astrov V. Ukraine: Growth slowdown on the horizon / *The Vienna Institute for International Economic Studies // Forecast Report*. – 2019. – March. – P. 149–152 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://wiiw.ac.at/ukraine-growth-slowdown-on-the-horizon-p-4857.html>.

References

- Mishan E.J. *Economic Myths and the Mythology of Economics*. NY, Humanities Press International, 1986.
- Pasinetti L. *Keynes and the Cambridge Keynesians: A “Revolution in Economics” to be Accomplished*. NY, Columbia University Press, 2007.
- Arrow K. *Informatsiya i ekonomicheskoe povedenie [Information and economic behavior]*. *Voprosy ekonomiki – Issues of economy*, 1995, No. 5, pp. 98–107 [in Russian].
- Stigler G. *Ekonomicheskaya Teoriya Informatsii, v: Teoriya Firmy [Economic Information Theory, in: Firm Theory]*. V.M. Gal’perin (Ed.). SPb, Economic school, 1995, pp. 78–90 [in Russian].
- Akerlof G.A. *Rynok “limonov”: neopredelennost’ kachestva i rynochnyi mekhanizm [The market for “lemons”: quality uncertainty and the market mechanism]*. *Teoriya i istoriya ekonomicheskikh i sotsial’nykh institutov i sistem – THESIS*, 1994, Iss. 5, pp. 91–104 [in Russian].
- Knight F. *Risk, Neopredelennost’ i Pribyl’ [Risk, Uncertainty and Profit]*. Moscow, Delo, 2003 [in Russian].
- Lipsey R.G. IS-LM, Keynesianism, and the New Classicism, in: *Macroeconomics and the Real World*. Vol. 2: Keynesian Economics, Unemployment and Policy. Oxford, Oxford University Press, 2000, pp. 57–82.
- Lucas R.E. *Models of Business Cycle*. Oxford, Basil Blackwell, 1987.
- Polanyi K. *Velikaya Transformatsiya: Politicheskije i Ekonomicheskije Istoki Nashego Vremeni [The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time]*. Moscow, Aleteiya, 2017 [in Russian].

10. Zveryakov M.I. *Teoreticheskie Problemy Formirovaniya Natsional'noi Ekonomicheskoi Sistemy* [Theoretical Problems of the Formation of the National Economic System]. Odessa, Astroprint, 2012 [in Russian].
11. Hollinger P. Meet the cobots: humans and robots together on the factory floor. *Financial Times*, May 5, 2016, pp. 12–14.
12. McAfee A, Brynjolfsson E. Human work in the robotic future: policy for the age of automation. *Foreign Affairs*, 2016, July/August, pp. 23–28.
13. Kenney M., Zysman J. The rise of the platform economy. *Issues in Science and Technology*, 2016, No. 32(3), pp. 61–69.
14. Zveryakov M.I. *Promyslova polityka i mekhanizm ii realizatsii* [Industrial policy and mechanism of its realization]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2016, No. 6, pp. 3–18 [in Ukrainian].
15. Autor D. Why are there still so many jobs? The history and future of workplace automation. *Journal of Economic Perspectives*, 2015, No. 29, pp. 3–30.
16. Yglesias M. Elizabeth Warren has a plan to save capitalism, available at: <https://www.vox.com/2018/8/15/17683022/elizabeth-warren-accountable-capitalism-corporations>.
17. Berger Ya.M. *Ekonomicheskaya Strategiya Kitaya* [China's Economic Strategy]. Moscow, Forum, 2009 [in Russian].
18. Weiss J. *The Economics of Industrial Development*. NY, Taylor & Francis, 2010.
19. Qunhui Huang. *China's Industrialization Process*. Singapore, Springer Singapore, 2018.
20. MacDonald P.K., Parent J.M. The road to recovery: how once great powers became great again. *The Washington Quarterly*, 2018, Vol. 41, Iss. 4, pp. 21–39.
21. Rojecki A. Trumpism and the American politics of insecurity. *The Washington Quarterly*, 2016, Vol. 39, Iss. 4, pp. 65–81.
22. Holmes K. *Rebound Getting America Back to Great*. NY, Rowman and Littlefield, 2017.
23. Brunnermeier M., Doshi R., James H. How great powers compete economically. *The Washington Quarterly*, 2018, Vol. 41, Iss. 3, pp. 161–176.
24. Zveryakov M.I. *Globalizatsiya i deindustrializatsiya: zmist, superechnosti ta sposoby ikh rozv'yazannya* [Globalization and deindustrialization: content, contradictions and ways to solve them]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2017, No. 12, pp. 3–12 [in Ukrainian].
25. Faux J. *Torhovel'na polityka SShA – chas pochaty spochatku* [U.S. trade policy – time to start over]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2017, No. 5-6, pp. 16–30 [in Ukrainian].
26. Heyets V.M. *Chomu zнову nastav chas pochynty spochatku?* [Why is it time to start over again?]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2017, No. 5-6, pp. 31–38 [in Ukrainian].
27. Grytsenko A.A. *Lohiko-istorychni zasady kardynal'nykh ekonomichnykh zmin i perekhid do rekonstruktyvnoho rozvytku* [Logical and historical bases of cardinal economic changes and transition to reconstructive development]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2017, No. 5-6, pp. 39–57 [in Ukrainian].
28. Zhdanova L.L. *Vidtvorennya i Nagromadzhennya Kapitalu: Teoriya, Metodolohiya, Ekonomichna Polityka* [Reproduction and Accumulation of Capital: Theory, Methodology, Economic Policy]. Odesa, Astroprint, 2014 [in Ukrainian].

29. Zveryakov M.I. *Teoretychna paradygma staloho rozvytku ta ukrains'ki realii* [Theoretical paradigm for sustainable development and Ukrainian realities]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2018, No. 10, pp. 10–31 [in Ukrainian].

30. Astrov V. Ukraine: Growth slowdown on the horizon. The Vienna Institute for International Economic Studies. Forecast Report, 2019, March, pp. 149–152, available at: <https://wiiw.ac.at/ukraine-growth-slowdown-on-the-horizon-p-4857.html>.

*Стаття надійшла до редакції 12 вересня 2019 р.
The article was received by the Editorial staff on September 12, 2019.*
